

Оксана Чаплінська,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної
літератур і методик їх навчання
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-9702-6906
chaplinskay@ukr.net

«БУВ АВТОР – НА ЧУЖУ НЕ ЗАЗДРИВ ДОБРУ СЛАВУ»: ВПЛИВ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ БАЙКИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У статті зосереджено увагу на байкописі української літератури першої половини XIX ст. З'ясовано, що в цілому просвітницькому дискурсу в українській літературі характерний амальгамний тип художнього мислення. У межах просвітницької аксіології пріоритетність належить концепції раціональності, за якою беззаперечної цінності набуває здоровий глузд (а звідси в українській літературі ідилічне розуміння селянина як «природної людини» аналогічно до пошуків у французькій літературі «природної особистості» Ж.-Ж. Руссо чи «розумної істоти» у Вольтера). Також у цей час формується уявлення про те, що література в складних життєвих обставинах спроможна допомогти зробити «правильний» моральний вибір і обрати відповідну лінію поведінки, що, зважаючи на дидактичний характер жанру байки надає їй особливого літературного статусу. «Прочитання» українського байкопису крізь призму художньо-естетичної просвітницької стратегії дозволило визначити вплив творчості Ж. Лафонтена та І. Красицького як домінуючий. Байки Лафонтена, які завдяки перекладам П. Білецького-Носенка стали відомі українському читачеві, поєднали мігруючі сюжети байки, алегорію, колізію, що корелювалась із сучасністю, її національні характери персонажів, а також стимулювали українських письменників спробувати свої сили в написанні байки лафонтенівського ґатунку. Визначено, що українсько-польські байкарські зв'язки найяскравіше представлено у творчості П. Гулака-Артемівського. Зважаючи на полоністичний вектор його діяльності, цілком обґрунтованим є літературне зацікавлення митця байками І. Красицького, що були спрямовані проти пихатої шляхти, «чорного нещасття» й забобонів. П. Гулак-Артемівський використав байки «польського Вольтера» як матеріал, здійснивши їх різне оброблення: від точного додержання форми до форми байки-казки через розширення сюжету. Установлено, що репрезентативним для увиразнення українсько-польських байкарських зв'язків є аналіз «літературно-побутового комплексу» (О. Борзенко) П. Гулака-Артемівського, тобто байки-казки «Пан та Собака», яка була надрукована разом із «Суплікою до Грицька К[вітк]и» та зверненням до читачів «Люди добрі, і ви, панове громада!». Обрана тактика публікації засвідчила вплив просвітницьких стратегій не тільки на український художній дискурс, а й на культурне та громадське життя українців.

Ключові слова: Просвітництво, амальгамний тип художнього мислення, лафонтенівська байка, взаємозв'язок польської та української байки, байка-казка

Oksana Chaplinska. „Był autor, co się z cudzej sławy rozweselał”: wpływ bajki oświeceniowej na literaturę ukraińską pierwszej połowy XIX w.

W artykule uwaga została skupiona wokół bajek literatury ukraińskiej pierwszej połowy XIX w. Stwierdzono, że dyskurs oświeceniowy w literaturze ukraińskiej charakteryzuje się amalgamatowym sposobem myślenia artystycznego. W ramach aksjologii oświeceniowej

pierwszeństwo ma pojęcie racjonalności, zgodnie z którym zdrowy rozsądek nabiera niezaprzeczalnej wartości (i stąd w literaturze ukraińskiej idylliczne rozumienie chłopca jako „człowieka naturalnego” jest analogiczne do poszukiwania w literaturze francuskiej „osobowości naturalnej” J.-J. Rousseau czy „stworzenia inteligentnego” Voltaire’a). Również w tym czasie ukształtowała się idea, że literatura w trudnych okolicznościach życiowych może pomóc w dokonaniu „właściwego” wyboru moralnego i dobraniu odpowiedniej linii zachowań, co ze względu na dydaktyczny charakter gatunku bajki nadaje mu szczególny status literacki. „Odczytanie” bajek ukraińskich przez pryzmat artystycznej i estetycznej strategii oświeceniowej pozwoliło określić wpływ twórczości J. de La Fontaine’a oraz I. Krasickiego jako dominujących. Bajki J. de La Fontaine’a, które były znane ukraińskiemu czytelnikowi dzięki tłumaczeniom P. Bileckiego-Nosenki, łączyły wątki obiegowe bajki, alegorię, zderzenie skorelowane z nowoczesnością i charaktery narodowe bohaterów, a także pobudzały pisarzy ukraińskich do spróbowania swoich sił w napisaniu bajki w odmianie francuskiego pisarza. Stwierdzono, że ukraińsko-polskie relacje bajkowe są najbardziej odwzorowane w twórczości P. Hulaka-Artemowskiego. Biorąc pod uwagę polonistyczny wektor jego działalności, literackie zainteresowanie artysty bajkami I. Krasickiego skierowanych przeciwko pychy szlachty, „czarnej ciemnoty” i przesądom, jest jak najbardziej uzasadnione. P. Hulak-Artemowski wykorzystał bajki „polskiego Voltaire’a” jako materiał, dokonując ich różnorodnej obróbki: od ścisłego trzymania się formy do gatunku bajki-baśni poprzez rozbudowę fabuły. Ustalono, że dla wyrazu ukraińsko-polskich relacji bajkowych jest reprezentatywna analiza „zespołu literacko-obyczajowego” (O. Borzenko) P. Hulaka-Artemowskiego, tj. bajki „Pan i pies”, która ukazała się wraz z „Supliką do Hryčka K[witk]i” apelem do czytelników „Dobrzy ludzie, i wy, panowie hromado!”. Wybrana przez bajkopisarza taktyka publikacji świadczy o wpływie strategii oświeceniowej zarówno na ukraiński dyskurs artystyczny, jak i na życie kulturalne i społeczne Ukraińców.

Słowa kluczowe: *Oświecenie, amalgamatowy sposób myślenia artystycznego, bajka J. de La Fontaine’a, związek bajki polskiej i ukraińskiej, bajka-baśń.*

Oksana Chaplinska. "There was an Author Who did not Envy Others' Good Fame": the Influence of the Educational Fable on the Ukrainian Literature of the First Half of the 19th Century.

The article focuses on the tradition of fable writing in Ukrainian literature of the first half of the 19th century. It has been established that the overall Enlightenment discourse in Ukrainian literature is characterized by an amalgamated type of literary thinking. Within the framework of Enlightenment axiology, priority is given to the concept of rationality, where common sense is regarded as an undeniable value. This leads, in Ukrainian literature, to the idyllic perception of the peasant as a "natural person" analogous to Jean-Jacques Rousseau's search for the "natural individual" in French literature or Voltaire's idea of the "rational being". At the same time, the notion emerges that literature, in complex life circumstances, can help guide individuals toward making the "right" moral choice and adopting appropriate patterns of behavior. This idea, given the didactic nature of the fable genre, grants it a special literary status. Interpreting the Ukrainian fable tradition through the prism of the literary-aesthetic strategies of the Enlightenment has made it possible to identify the dominant influence of the works of Jean de La Fontaine and Ignacy Krasicki. The fables of La Fontaine, which became accessible to Ukrainian readers through the translations of P. Biletskyi-Nosenko, combined migrating fable plots, allegory, conflicts that resonated with contemporary realities, and national character types. These works also inspired Ukrainian writers to try their hand at composing fables in the La Fontaine style. It has been determined that Ukrainian-Polish connections in fable writing are most vividly represented in the works of P. Hulak-Artemovskiy. Given the Polonistic vector of his intellectual activity, his literary interest in the fables of Ignacy Krasicki, directed against the arrogance of the nobility, "black ignorance", and superstition is fully justified. Hulak-Artemovskiy used the fables of the "Polish Voltaire" as material, adapting them in various ways: from precise adherence to form to the genre

of the fable-tale through plot expansion. It has been established that the analysis of the "literary and everyday complex" (O. Borzenko) of Hulak-Artemovskiy – namely, the fable-tale "The Master and the Dog", published together with "A Petition to Hrytsko K[vitk]a" and the address to readers "Good People, and You, Gentlemen of the Community!" highlights Ukrainian-Polish fable connections. The fable writer's chosen publication strategy demonstrated the influence of Enlightenment strategies not only on the Ukrainian literary discourse but also on the cultural and social life of Ukrainians.

Key words: *Enlightenment, amalgamated type of literary thinking, La Fontaine's fable, interconnection between Polish and Ukrainian fables, fable-tale.*

Постановка проблеми. Осмислення жанрових літературних впливів конкретних періодів розвитку літератури подекуди характеризується ангажованістю. У трактуванні української літератури першої половини XIX ст. не вдалося цього уникнути, що зумовило «ангажоване і «деформоване» уявлення про літературу українського Просвітництва» [9, с. 44]. Українська художня свідомість того часу існувала в площині опозиції українська література / російська література, що ґрунтувалась на протистоянні національна периферія / імперський центр. Подібна «прив'язаність» двох літератур призвела до того, що, з одного боку, в українській художній свідомості відбувся перехід на константи мислення «її поневолювачів», а з іншого – перед українською літературою фактично закрився «інший світ», світ потенційних можливостей літератур класичної парадигми [9, с. 45]. Творчість українських байкарів першої половини XIX ст. здебільшого тлумачилася на засадах крилової басні, дослідники не акцентували увагу на спорідненості з західноєвропейським Просвітництвом, що обумовлює потребу «прочитання» української байки відповідно до просвітницьких моделей і модусів художнього мислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Одним із найпоширеніших жанрів у літературі є байка, яка виконує функцію конструювання і трансляції аксіологічно-праксеологічних домінант. Природа, еволюція та поетика цього жанру осмислена в розвідках і зарубіжних, і українських науковців. Ідеться про напрацювання таких вітчизняних дослідників, як М. Зеров, Б. Деркач, О. Дорогопукля, М. Годованець, В. Кречетень, О. Паль, Л. Піхотнікова, О. Потебня, Ю. Степанишина, А. Юриняк та інших науковців. В еволюції цього жанру важливо враховувати традиції світової байки, зокрема польської, що простежується в період становлення української реалістичної байки. Дослідження впливу байкопису І. Красицького на творчість П. Гулака-Артемовського започатковано в працях І. Айзенштока, М. Зерова, О. Огоновського, М. Петрова. Вплив байкарського досвіду польського митця на творчість перших українських байкарів осмислено в розвідках Н. Тарасової [14]. У статті А. Петляк [12] проаналізовано рецепцію байок І. Красицького й балади «Пані Твардовська» А. Міцкевича. Дослідниця Л. Ромащенко [13] зосередила увагу на польському векторі діяльності П. Гулака-Артемовського, що отримало вираження в популяризації польської словесності в Україні та конструктивних зв'язках із польськими письменниками.

Мета статті – проаналізувати особливості байкопису перших десятиліть XIX ст., врахувавши просвітницькі стратегії художнього дискурсу й дослідивши взаємозв'язок польської та української байки на прикладі творчості П. Гулака-Артемовського.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Імператив, який сформулював І. Кант, «май відвагу користуватися власним розумом!» [7, с. 135] актуалізував перегляд відношення між волею, авторитетом і використанням розуму, а з часом трансформувався в просвітницький метанаратив ratio. Через лінощі й боягузтво, на його думку, людина воліє залишатися в стані неповноліття, тобто такому стані волі, коли вона підкоряється авторитету іншого й прагне його опікунства в тих сферах, де потрібно покладатися на власний розум: «Маючи книгу, яка накопичує для мене розум, душепастиря,

який плає для мене сумління, лікаря, який за мене вирішує мою дієту й тому подібне, я можу сам ні про що не дбати» [7, с. 135]. Вимагаючи зрілості, ініціативи та самостійності у використанні розуму, філософ переконаний, що людина здатна віднайти «абсолютний смисл», спостерігаючи при цьому протистояння аксіологічних опозицій чи своєрідних «матриць» – знання / неуміння, істина / хибність, сутність / видимість, моральність / аморальність. Кантівські міркування стали тією точкою відліку, з якої почалося нове усвідомлення і художнє конструювання світу, як наслідок розум набув «характеру основної епістемологічної константи наукового і художнього пізнання» [9, с. 21]. Як зауважив І. Лімборський, у літературному творі цей концепт отримав «досить оригінальне переломлення: художній конфлікт багатьох творів вибудовується саме на подібних порубіжних, антиномічних началах, коли знання логічно доповнюється моральністю, а незнання свідчить про аморальність героя, його відірваність від істини, нездатність за видимою побачити прихований, “справжній” смисл» [9, с. 24]. Естетизація розуму й раціонального погляду на світ змінила стратегію о-мовлення реальності в літературному творі.

Закцентуємо на тому, що в Просвітництві відбулося ототожнення понять «раціоналіст» і «просвітник». А відтак про діяльність представників цього періоду Д. Наливайко слушно зазначив, що «під “просвітою” вони розуміли не тільки поширення освіти, знань, а й “просвіту умів” у плані громадянського й філософсько-морального виховання, утвердження “істинних” ідей, світогляду на противагу “хибним ідеям”, олжі й забобонам старого феодального світу» [11, с. 368]. Також прикметним є те, що Просвітництво засвідчило плідність «персонального союзу філософії та літературно-естетичної критики» (Е. Кассіер), що оприявлено у творчості всіх видатних просвітників.

У Франції цю епоху назвали «філософським століттям» (*le siècle philosophique*) або «століттям просвітництва» (*le siècle des lumieres*). Французькі письменники отримали безпрецедентний кредит соціальної довіри й впливали на політичне життя країни. Відмовившись у розумінні природи людини від християнського вчення про первородний гріх, просвітники в літературних творах наділили людську природу невинністю і прагнули віднайти в людині «природну особистість» (Ж.-Ж. Руссо), «розумну істоту» (Вольтер) чи «справедливу людину» (Д. Дідро). Воліючи «розчаклувати світ» від міфологічних уявлень, вони відродили давні міфологеми [2, с. 19]. Саме у французькій літературі сформувалися дві основні лінії просвітницького художнього дискурсу: вольтерівська, яка підносила роль розуму, та руссоїстська, яка віддала перевагу почуттям. Вплив літературно-естетичних стратегій французького Просвітництва на інші європейські літератури був різним за інтенсивністю, а в плані темпоральності йдеться про XVIII ст. і перші десятиліття XIX ст.

Вершина розвитку Просвітництва в українській літературі припадає на першу половину XIX ст. (приблизно до 40-х років). На думку І. Лімборського, цей етап «характеризується розгортанням таких специфічних художніх структур, що пройшли перевірку “розумом” і були розраховані на широкий загальний демократичний щодо своїх художніх уподобань читачів. Формується нова концепція раціональності як у художньому, так і в теоретичному дискурсах, що мали відбивати загальнозначущі просвітницькі смисловизначення, серед яких найважливішим є здоровий глузд (природна розумність українського селянина), а також закладається уявлення про те, що література здатна впливати на реципієнта, скеровувати його в складних життєвих обставинах, стимулювати до “правильного” морального вибору тієї чи іншої лінії поведінки» [9, с. 52–53]. Дослідник аргументував, що просвітницький дискурс в українській літературі першої половини XIX ст. «знайшов виявлення в межах амальгамного типу художнього мислення» [9, с. 285].

Зауважимо, що в українській літературі першої половини XIX ст. серед літературних родів домінувала поезія, а тому просвітницькі стратегії отримали втілення, поза драматургією І. Котляревського та прозою Г. Квітки-Основ'яненка, у байкописі. На цьому етапі «байки у

віршовій формі розвивалися в річищі просвітницького реалізму» [15, с. 142]. Ідеться про твори П. Білецького-Носенка, П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, С. Писаревського, О. Рудиковського та інших митців. Джерелами їхньої байкарської творчості були фольклор, байки Езопа, Федра, Г. Сковороди, Ж. Лафонтена, Ж.-П. Флоріана, Х. Ф. Геллерта, Г. Е. Лессінга, І. Красицького та інших. За спостереженнями М. Ткачука, з-поміж жанрових різновидів байки цього періоду переважали байка-казка, байка-приказка і лафонтенівська байка. Сюжетно-композиційна структура байки-казки отримала просторовий виклад, додалися пейзажі та різні описи, помітний вплив фольклорних джерел («Від притчі <...> – цілеспрямованість розповіді до моралізаторського висновку, від новели-казки – несподівана розв'язка сюжету» [15, с. 143]), повчальна частина окремо не виділялася. У сюжетно-композиційній структурі байки-приказки домінував лаконізм, у ній загальна схема сюжету увінчувалася прикінцевою сентенцією (мораллю), що сконцентровано у формі приказки чи приповідки. Сюжет лафонтенівської байки ґрунтувався на анекдоті, прислів'ї. Персонажами в цих різновидах байки переважно були люди, а не алегоричні звірі чи предмети [15, с. 143].

В українському літературознавстві дослідники здебільшого зосереджували увагу на езопівських традиціях у байках першої половини XIX ст. (наприклад, розвідка К. Махової [10]). Осмислення впливу Ж. Лафонтена простежується щонайменше, як зазначалося вище, у популярності й поширеності байки лафонтенівського гатунку, яка потрапила в українську літературу завдяки перекладам І. Котляревського. Так, С. Стеблін-Каменський, біограф і сучасник письменника, у своїх спогадах підтвердив факт про майстерний переклад І. Котляревського кількох байок Лафонтена й одразу ж констатував, що всі вони з часом загубилися. Тож якби не ця прикра обставина, то становлення нової української байки асоціювалося би з ім'ям І. Котляревського. Натомість «в ролі першого байкаря маємо ми <...> блідого й тяжкословного П. Білецького-Носенка» [6, с. 929]. У праці «Аполог в українській літературі XIX–XX вв.» М. Зеров наголосив, що перші дві книжки «Приказок» П. Білецького-Носенка це «переклад перших двох книг французького байкаря, починаючи з знаменитого “La Cugale et la Fourmi” – всього речей перекладених з Лафонтена, на приблизний підрахунок поверх 90» [6, с. 931]. Дослідник підкреслив, що байкар чи то заголовком, чи то в тексті зазначав звідки той чи той переклад зроблено: «Се каже Лафонтен...», «Ось Лафонтен що радить – / Як лихо припече: солодка річ не вадить...» [6, с. 931]. Байкарська спадщина Лафонтена, а за його визначенням «стоактна комедія» французького життя, яка поєднувала мігруючі сюжети байки, алегорію, колізію, що корелювалася із сучасністю, і національні характери персонажів, стала популярною в українській літературі першої половини XIX ст.

Водночас пильнішої уваги, на нашу думку, потребує досягнення авторитету польського байкаря І. Красицького. Зокрема Р. Лужний (R. Łużny) писав, що для історико-літературного процесу в Україні першої половини XIX ст. визначальними були кілька «польських» чинників: література Ренесансу та бароко, театр і драматургія Просвітництва та творчість І. Красицького [16]. Останній був ключовою фігурою польського Просвітництва (період отримав назву аналогічну до назви французького Просвітництва – «wiek rozumu», «wiek filozofów»), його називали «польським Вольтером» або «князем польських поетів». «Літературна слава» польського просвітника поширилася в усіх східнослов'янських літературах, адже його творам властиві гуманістичні ідеї, упевненість у тому, що можливо досягти суспільства на засадах справедливості.

Поза тим, що літературний доробок І. Красицького різноманітний у жанровому плані, його ім'я найчастіше асоціювалося з байками і згадувалося поруч із такими класиками байки, як Езоп чи Ж. Лафонтен. Інструментальний характер байки як літературного висловлювання, на його думку, повинен служити науці, вихованню і пізнанню. Так, проаналізувавши теоретичні погляди І. Красицького на байку як жанр, її художні особливості та зміст,

О. Вишнякова виокремила сформульовані ним основні вимоги до написання короткої, епіграматичної байки: стислість, ясність і простота нарації. Оскільки байка не повинна втомлювати читача, то її метою є найшвидше висловлення правди. Вимога ясності передбачала дотримання трьох умов та особливостей моделювання героїв, їхніх звичок у пристосуванні до місця, часу, відповідних їм характерів: пристосування до місця – «gdy się na przykład lew, słoń lub niedźwiedź w puszczy, nie wśród miast lub wsi ukaże», пристосування до часу – «gdy zamiast krótkiego działania, historia przeciągła opowiadać się nie będzie»; відповідність характерів – «gdy się każdego przyrodzenie ściśle objawi. Lew tym, czym jest, być powinien: mężnym, wspaniałym; słoń roztropnym; wilk żarłocznym; lis frantem i zdrajcą». Простота нарації базується на розмовній (колоквіальній) мові: «zgoła takowa, jakową pospolicie gmin w opowiadaniu między sobą zachowuje: roztropność jednak piszącego wytrzebi z niej niezgrabność». Щодо поетики байок лафонтенівського гатунку польський діяч зазначив таке: «Nie mówię tego, iżby i innych wielu nie było, ale go [Lafontaine'a] żaden nie tylko nie przeszedł, ale nawet w porównanie z nim położonym być nie może. Niewypowiedzianą prawdziwość mają w sobie jego bajki, a zatem wdzięk coraz nowy». Для І. Красицького погляд на реалістичні мотивації, що обґрунтовують моральну цінність байки Лафонтена, стає також і естетичним ідеалом [4, с. 22]. На його переконання, сенс байки розкривається в розвитку сюжетного задуму, не потребує моралізаторських висновків і повчань. Загалом байкарська спадщина І. Красицького відображена у двох книгах – «Bajki i przypowieści» («Байки та приповідки») та «Bajki nowe» («Нові байки»).

Уважаємо, що насамперед ім'я польського байкаря пов'язане з полоністичною діяльністю П. Гулака-Артемівського, світоглядно-аксіологічні установки якого усталилися за часів перебування на Волині. Виконуючи в родині польських поміщиків обов'язки приватного вчителя, він сформувався як людина українсько-польської культури. Слушним у цьому контексті видається твердження І. Айзенштока про те, «що із зустрічей з польськими аристократами Гулак-Артемівський запозичив не тільки зовнішній лоск і аристократичні манери, але також певну культуру та інтерес до громадсько-політичних і морально-етичних проблем, що цікавили і хвилювали польських поміщиків у той час» [цит. за: 3, с. 158]. Ентузіазм П. Гулака-Артемівського у «просуванні» польської культури сприймався спільнотою із зацікавленням й отримав відповідний резонанс. Він не тільки популяризував польську літературу, а й був першим викладачем польської мови та літератури Харківського університету з 1818 р. до 1831 р. (закриття кафедри польської мови було логічним наслідком поразки Листопадового повстання). Крізь призму полоністики як «майданчика» для комунікації тлумачиться й часопис «Украинский вестник», що видавався в 1816–1819 рр. і був насичений перекладами. У виборі матеріалів для перекладу простежується практична мета: обирали статті присвячені аналізу феноменів інших літератур, що могли проєктуватися на українську літературу. Починаючи з 1818 р., чисельність перекладів із польської мови зростала, при цьому перевага надавалася переважно просвітницьким текстам. Одним із найактивніших дописувачів і перекладачів був П. Гулак-Артемівський, літературно-естетичні пріоритети якого корелюються зі стратегіями Просвітництва. Завдяки йому на шпальтах видання були надруковані деякі теоретичні праці І. Красицького, зокрема есе із циклу «Uwagi» («Зауваження»), де прослідковується вплив французьких моралістів Монтеск'є, Вольтера і Руссо (грунтовний аналіз перекладу здійснила М. Домбровська [17]).

Поруч із перекладами теоретичних праць І. Красицького П. Гулак-Артемівський опрацював його байкарський доробок. Доцільно зауважити, що польський діяч розрізняв байку і приповідку: байка – такий вірш, у якому присутня сюжетна схема, а дійовими особами є звірі, рослини або речі; приповідка – життєве спостереження, моралістична притча, що оповідають про людину, не ховаючи її за кимось або чимось іншим. Твори «польського Вольтера» підпорядковані ідеалам Просвітництва: ідея цінності людини, акцент на її розумності й освіченості, забезпечення її природних прав (свобода, рівність,

справедливість) та ін. Український байкар сфокусував своє літературне зацікавлення на таких байках і приповідках: «Pan i pies», «Groch przy drodze», «Mądry i głupi», «Doktor i zdrowie», «Dziecie i ojciec», «Ptaszki w klatce», «Rybka mała i szczupak».

Інтерес П. Гулака-Артемовського саме до цих творів польського байкаря отримує пояснення вже в першій українськомовній поезії «Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)». Послання адресоване Г. Квітці-Основ'яненку, знайомство з яким припало на 1817 р. і згодом переросло в щирі приязнь. Доцільно звернути увагу на те, що останній був активним діячем громадського й культурного життя Харкова перших десятиліть XIX ст. (наприклад, згадаймо його просвітницьку діяльність, пов'язану із Харківським товариством благодіяння). Цей твір – «своєрідний біографічний документ» (І. Айзеншток), що однаково характерний обом діячам. На засадах гуманістично-просвітительського трактування добра і зла поет створив образ Добрості, у якому утверджується громадянська мужність, справедливість, доброчинність, «природна» рівність людей, віра в могутність людського розуму. Дидактично-моралізаторське послання містить мотиви суспільного звучання, насамперед йдеться про критику загальнолюдських вад, осуд «злого» панства, несправедливість нівелювання інтересів людини іншого стану. Тож посланням П. Гулак-Артемовський засвідчив домінуючу просвітницьку стратегію у своїй творчості.

Проаналізувавши їхні літературні зв'язки, М. Зеров резюмував, що П. Гулак-Артемовський використав байки польського автора як матеріал, здійснивши «потрійне оброблення: а) велику, на 160–180 рядків “казку”-сатиру, як “Пан та Собака” або “Солопій та Хивря”, б) байку дещо поширеного типу але без нахилу до сатири (“Дві пташки в клітці”, “Пліточка”) і, нарешті, в) точно з додержанням форми перекладену байку-приказку (“Цікавий та мовчун”, “Лікар та здоров’я”))» [6, с. 86]. Найвідомішою у доробку П. Гулака-Артемовського безперечно є байка-казка «Пан та Собака». У ній митець скористався фабулою чотирирядкової байки «Pan i pies» та окремими епізодами сатири «Pan niewart sługi» І. Красицького, а також додав автентичного українського матеріалу. В оцінці літературного зв'язку творів польського та українського байкарів твердження дослідників варіювалися: або акцентувалась увага на ідейній несамотійності П. Гулака-Артемовського (І. Айзеншток), або наголошувалося на тому, що ідейну складову твору І. Красицького було «послаблено» в українського автора «бурлескним тоном» (М. Зеров). У контексті зазначеного імпонує позиція О. Борзенка, котрий вимагає враховувати таке: «байку “Пан та Собака” не можна розглядати як окремий твір, оскільки вона є частиною складного літературного чи навіть літературно-побутового комплексу» [3, с. 177]. Науковець аргументує це тим, що байка була надрукована разом із «Суплікою до Грицька К[вітк]и» та зверненням до читачів «Люди добрі, і ви, панове громада!». У такий спосіб П. Гулак-Артемовський поєднав байку з ідейно спорідненим посланням, тобто отримуємо симбіоз художнього твору й критичного, тлумачного елементу.

Лаконізм І. Красицького в зображенні суспільних відносин, що реалізуються відповідно до принципів несправедливості та дискримінації простої людини, надав байці універсального характеру та ліберального спрямування. Водночас І. Айзеншток зацентрував на тому, що він чітко розмежував слово й діло, адже його сатира, спрямована проти суспільних проблем Речі Посполитої того часу, не перешкоджала йому бути одним із представників цього суспільства, бути єпископом і придворним: «Як каже Хмельовський, Красицький, “з властивої йому природи духу не міг байдужо дивитися на безкарність зброю, на зрадників і катів батьківщини, які замість того, щоб гризти в ямах землю або висіти, сиділи спокійно по домівках» [1, с. 65]. Провівши паралелі з паствою і місією релігійного діяча, І. Красицький як літератор усвідомив, що духовна й моральна незрілість більшості потребувала відповідного напучування: «Ви дуритеся вигадкою завше / Вона ж вам легковірно світить... Ви басчку мою читайте, діти!» [8, с. 15].

Факти поміщицької сваволі українському байкареві були добре відомі ще з часів перебування на Волині. Зокрема Л. Ромащенко висловила припущення, що «можливо, саме побачене у шляхетських маєтках і підштовхнуло до написання байки “Пан та собака”, у якій зображене безправне становище кріпака й самодурство поміщиків» [13, с. 41]. Відповідно до просвітницької стратегії в українській літературі перших десятиліть ХІХ ст. поширення набуло ідилічне розуміння селянина як «природної людини». Безбарвний, стриманий, класичний колорит байки польського діяча у творі П. Гулака-Артемівського поступається емоційно забарвленим лексемам-ідентифікаторам та фразеологізмам, які відтворюють тогочасне українське соціокультурне повсякдення. Байці-казці властивий національний колорит, у ній присутні «побутово-етнографічні картини, що набувають ідейної самодостатності, утверджуючи сентименталістську тезу про переваги патріархальної простоти і природності народного життя» [3, с. 177]. В образі Рябка закодовано селянина-кріпака, який сумлінно виконує роботу: «Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив і / Їв за п'ятьох, але те їв, що заробив» [5, с. 37]. Подієвість байки розгортається через бінарну опозицію негуманний пан / кріпак, при цьому фокус зображення зосереджено на діях та міркуваннях Рябка. У рішеннях пана-самодура домінує аморальність, несправедливість, жорстокість фізичних покарань за будь-яку провину чи з примхи пана: «Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить, / Все випада-таки Рябка притьмом побить» [5, с. 41].

Зауважимо, що «Супліка до Грицька К[вітк]и» містить деякі роз'яснення. Звернення до Г. Квітки-Основ'яненка пояснюється не стільки приятельськими стосунками між діячами, скільки тим, що останній дбав про «громадське добро», був причетний до функціонування «Украинского вестника», а звідси прохання: «Пусти нас, батечку, до хати» [5, с. 41]. Цим, з одного боку, П. Гулак-Артемівський засвідчив шану Г. Квітці-Основ'яненку, повагу до його просвітницької діяльності. З іншого, рядками «Хоч буцім, Грицьку, ти на пана закрививсь, / Та з пантелику ти так, як другі, не збивсь» і «Хоч ти, Грицько, пошивсь з ріднею в москалі, / Та бач, – ніхто на вас не плаче на селі!» [5, с. 41] український байкар констатував незмінність аксіологічно-світоглядних принципів Г. Квітки-Основ'яненка-дворянина й відтворив образ гуманного пана (нагадаємо, що в сатирі І. Красицького «Pan niewart sługi» йдеться про шляхтича-вискочку, котрий грошима здобув благородство свого походження, знайшов герб, предків і панегіриста, тобто формально він став милостивим добродієм паном Матвієм, а по факту – безжальним і немилосердним паном слуги Мартина). Звертаючися до нього як до справедливого арбітра, П. Гулак-Артемівський сподівається на авторитетний захист від кепкування й нападів «злого панства»: «З суплікою прийшли: я, бач, та мій Рябко» [5, с. 41].

У зверненні до читачів «Люди добрі, і ви, панове громада!» байкар засвідчив культурні відмінності українців та росіян. Йдеться про мовні норми, котрі насаджувались імперським центром: «лихо та біда з тими москалями! Вони хоч що по-своєму перехрестять <...> Сказано: москаль! Він без “вот” і не ступить; язик мов у постолох» [5, с. 42]. Письменник просить читача, щоб останній всюди, де йому трапиться «Е», вимовляв його як «Э». Тим самим він констатував, що в надрукованих книжках того часу українською мовою було багато орфографічних помилок. Водночас не тільки про мовні утиски пише П. Гулак-Артемівський, а й про відмінну якість літературних творів. Надавши високої оцінки «Енеїді» І. Котляревського («нема ... на світі нічого кращого, як ... Еней в нашій одежі» [5, с. 43]), митець негативно охарактеризував водевіль «Казак-стихотворець» О. Шаховського («нехай важко ікнеться хоч би й нашому Ш[аховському] з його «Козаком» [5, с. 43]). З цього приводу І. Лімборський свого часу наголосив: «Просвітницьке “вторгнення” в реальність передбачало не просто розчинення просвітительської ідеології, котру несло художнє слово, в суб'єкті історії – окремій особистості (ширше – в народі), а й внесення певних коректив до самої цієї реальності, котра мала відповідати просвітницьким ідеалам моральності та щастя» [9, с. 53]. Отже, літературно-побутовий комплекс П. Гулака-Артемівського («Пан та Собака», «Супліка до Грицька К[вітк]и» та звернення до читачів «Люди добрі, і ви, панове громада!»)

засвідчив вплив просвітницьких стратегій не тільки на український художній дискурс, а й на культурне та громадське життя українців.

Висновки та перспективи для подальших досліджень. Вольтерівський ідеал «просвіченого» знаннями індивіда, який керується в житті власним природним розумом, П. Гулак-Артемівський сконцентрував у тезі «свій розум май» («До Пархома»). Оскільки «розумне» влаштування світу передбачало зняття суперечностей у морально-етичній сфері, то увага українських письменників була зосереджена на зображенні етичної проблематики повсякдення «простої» людини. Український байкопис першої половини XIX ст. розвивався відповідно до художньо-естетичних просвітницьких стратегій, що обумовило популярність лафонтенівської байки й байки І. Красицького. Авторитет польського байкаря прослідковується у творчості П. Гулака-Артемівського, завдяки якому український читач зміг проштудіювати як теоретичні праці І. Красицького, так і зразки художньої літератури. Структуротворчою для байки українського митця «Пан та Собака» є опозиція негуманний пан / кріпак. При цьому письменницький фокус зміщено на Рябка, його міркування та вчинки. Критичний, тлумачний елемент до байки-казки містить «Супліка до Грицька К[вітк]и», де в образі Г. Квітки-Основ'яненка втілено просвітницьке розуміння пана-добродія, та звернення до читачів «Люди добрі, і ви, панове громада!», це ескізно окреслює ситуацію в українському літературно-художньому процесі першої половини XIX ст. Вплив дискурсивної практики польського байкаря простежується й в інших творах П. Гулака-Артемівського, а також у творчості інших байкарів цього періоду, зокрема Л. Боровиковського, що становить перспективу для подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Айзеншток І. Гулак-Артемівський: матеріали до біографії та історично-літературної оцінки. Харків, 1927. 94 с.
2. Біляшевич Т. Французьке Просвітництво та конструювання нового світогляду. *Сучасні літературознавчі студії*. 2019. № 16: Тіло і тілесність у контекстах культури та літератури. С. 15–20.
3. Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення). Харків, 2006. 322 с.
4. Вишневецька О. А. Ігнатій Красицький про жанр байки. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2011. № 13. С. 20–28.
5. Гулак-Артемівський П. Поетичні твори. Гребінка Є. Поетичні твори, повісті та оповідання. Київ: Наукова думка, 1984. 606 с.
6. Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима; післямова М. Москаленка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
7. Кант І. Відповідь на питання: Що таке Просвітництво? *Всесвіт*. 1989. № 4. С. 135–138.
8. Красицький І. Байки та приповідки. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1970. 159 с.
9. Лімборський І. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм. Черкаси: ЧДТУ, 2006. 364 с.
10. Махова К. С. Езопові сюжети в українській байці першої половини XIX століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 27. С. 223–227.
11. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.
12. Петляк А. Твори Ігнатія Красицького та Адама Міцкевича у вільних перекладах Петра Гулака-Артемівського. *Проблеми слов'янознавства*. 2011. Вип. 60. С. 123–130.
13. Ромашенко Л. Польські сторінки в житті і творчості Петра Гулака-Артемівського. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. 2013. № 19 (272). С. 41–45.
14. Тарасова Н. «Велика в дружбі міць!» (Ігнатій Красицький – байкар). *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2008. Том 6. № 2. Ч. 1. С. 408–414.
15. Ткачук М. Байкарська спадщина Левка Боровиковського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2014. Вип. 41. С. 139–151.
16. Łużny R. Księcia Biskupa Warمیńskiego sława literacka wśród Słowian Wschodnich. *Slavia Orientalis*. 1980. № 3. S. 319–327.
17. Dąbrowska M. O eseju Ignacego Krasickiego Krytyka i jego przekładzie w czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik”. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2023. № 35. С. 48–64.

References (translated & transliterated)

1. Aizenshtok, I. (1927). *Hulak-Artemovskiy: materialy do biohrafii ta istorychno-literaturnoi otsinky* [Hulak-Artemovskiy: Materials for Biography and Historical and Literary Assessment]. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Biliashchuk, T. (2019). Frantsuzske Prosvitnytstvo ta konstruiuvannya novoho svitohliadu [The French Enlightenment and the Construction of a New Worldview]. *Suchasni literaturoznavchi studii – Modern literary studies*, 16: Tilo i tilesnist u kontekstakh kultury ta literatury, pp. 15–20 [in Ukrainian].
3. Borzenko, O. I. (2006). *Sentymentalna "provintsii" (Nova ukrainska literatura na etapi stanovlennia)* [Sentimental "province" (New Ukrainian Literature at the Stage of Formation)]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Vyshnevskaya, O. A. (2011). Ihnatii Krasitskyi pro zhanr baiky [Ignatius Krasitsky on the Fable Genre]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo – Scientific Bulletin of the Lesya Ukrainka Volyn National University. Philological sciences. Literary studies*, 13, 20–28 [in Ukrainian].
5. Hulak-Artemovskiy, P. (1984). *Poetychni tvory* [Poetic Works]. Hrebinka, Ye. *Poetychni tvory, povisti ta opovidannia* [Poetry, Novels and Short Stories]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Zerov, M. (2002). *Ukrainske pysmenstvo* [Ukrainian Writing], uporiad. M. Sulyma, pisliamova M. Moskalenko. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy" [in Ukrainian].
7. Kant, I. (1989). Vidpovid na pytannia: Shcho take Prosvitnytstvo? [The Answer to the Question: What is the Enlightenment?]. *Vsesvit – Universe*, 4, 135–138 [in Ukrainian].
8. Krasitskyi, I. (1970). *Baiky ta prypovistky* [Fables and Proverbs]. Kyiv: Vydavnytstvo khudozhnoi literatury "Dnipro" [in Ukrainian].
9. Limborskyi, I. (2006). *Yevropeiske ta ukrainske Prosvitnytstvo: nezavershenyi proekt? Reinterpretatsiia kanonu i sprobha komparatyvnoho analizu literaturnykh paradyhm* [European and Ukrainian Enlightenment: an Unfinished Project? Reinterpretation of the Canon and an Attempt at Comparative Analysis of Literary Paradigms]. Cherkasy: ChDTU [in Ukrainian].
10. Makhova, K. S. (2012). Ezopovi siuzhety v ukrainskii baitsi pershoi polovyny XIX stolittia [Aesop's Plots in Ukrainian Fables of the First Half of the Nineteenth Century]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Filolohichna" – Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Philological"*, issue 27, pp. 223–227 [in Ukrainian].
11. Nalyvaiko, D. (1998). *Ochyma Zakhodu: Retseptsii Ukrainy v Zakhidnii Yevropi XI–XVIII st.* [Through the Eyes of the West: Reception of Ukraine in Western Europe in the XI–XVIII centuries]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Petliak, A. (2011). *Tvory Ihnatsiia Krasitskoho ta Adama Mitskevycha u vilnykh perekkladakh Petra Hulaka-Artemovskoho* [Works of Ignatius Krasitsky and Adam Mitskevich in Free Translations by Petro Gulak-Artemovskiy]. *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic Studies*, issue 60, pp. 123–130 [in Ukrainian].
13. Romashchenko, L. (2013). *Polski storinky v zhytti i tvorchosti Petra Hulaka-Artemovskoho* [Polish Pages in the Life and Work of Petro Hulak-Artemowski]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series: Philological Sciences*, 19 (272), 41–45 [in Ukrainian].
14. Tarasova, N. (2008). "Velyka v druzhbi mits!" (Ihnatsii Krasitskyi – baikar) [Large in Friendship Power! (Ignatius Krasitsky is Fabulist)]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Philological Volyn: text and context*. Vol. 6, nr 2, part 1, pp. 408–414 [in Ukrainian].
15. Tkachuk, M. (2014). *Baikarska spadshchyna Levka Borovykovskoho* [Inheritance of Fabulist Levko Borovikovskiy]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo – Scientific notes of the Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Series: Literary Studies*, issue 41, pp. 139–151 [in Ukrainian].
16. Łużny, R. (1980). Księcia Biskupa Warmińskiego sława literacka wśród Słowian Wschodnich [Prince Bishop of Warmia's Literary Fame among the Eastern Slavs]. *Slavia Orientalis*, 3, 319–327 [in Polish].
17. Dąbrowska, M. (2023). O eseju Ignacego Krasickiego Krytyka i jego przekładzie w czasopiśmie "Ukrainskij Wiestnik" [About Ignacy Krasicki's Essay The Criticism and its Translation in the Periodical "Ukrainsky Vestnik"]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Philological Volyn: text and context*, 35, 48–64 [in Polish].

Статтю отримано 30.04.2025 року.

Прийнято до друку 16.06.2025 року.